

Religijski „drugi“ u BiH državnim školama - od isključenosti do uključenosti

Zlatiborka Popov Momčinović

Uvod

Tranzicioni period BiH društva obeležen je dubokim društvenim rascepima koji su kulminirali u strašnom građanskom ratu tokom devedesetih, a manifestuju se i u postratnom periodu. Religije imaju značajnu ulogu u ovim društvenim rascepima, s obzirom na činjenicu da glavne razlike između tri konstitutivna naroda, direktno uključena u konflikt, proizlaze iz religije. Da bi obezbedili mir i saradnju između ovih zajednica, BiH institucije funkcionišu na principima konsocijacije, što postavlja različita pitanja i kontraverze u vezi sa statusom manjinskih zajednica i poštovanjem individualnih prava.

U našoj zemlji ima oko 2000 protestantskih vernika, po njihovim sopstvenim procenama. U taj broj ne računaju decu iz svojih zajednica, s obzirom na činjenicu da samo odrasli mogu steći puno članstvo u zajednici, na principima ličnog izbora. U 17 opština u BiH ima 35 protestantskih crkava, a neke od njih su u procesu dobijanja registracije. Najbrojnija je Adventistička crkva, koja ima 10 molitivenih domova i Evangeoska sa 11 lokalnih crkava.

Ovi problemi su uočljivi u postojećoj versko-obrazovnoj politici u državnim školama. Konfesionalna verska nastava potvrđuje važnost religije i verskih zajednica u javnoj sferi, i konceptualizovana je da zadovolji interese i vrednosti tri dominantne konfesije - Islamske zajednice, Katoličke crkve i Srpske pravoslavne crkve. Kao što se navodi u BiH okvirnom zakonu, verska nastava u državnim školama je u nadležnosti verskih zajednica, a u praksi se javljaju različite prepreke kada se verske manjine pokušavaju uključiti u sistem verske nastave u državnim školama.

Da bi se prevladale negativne posledice striktno konfesionalne verske nastave u državnim

školama, Misija OEBS-a u Bosni i Hercegovini pokrenula je projekat *Kultura religija*, s ciljem uvođenja nekonzfesionalnog religijskog predmeta u srednjim školama. Predmet je koncipiran u okviru standarda ljudskih prava i vrednosti pluralnog, demokratskog društva. Međutim, predmet ne obezbeđuje uključenost malih verskih zajednica, čiji predstavnici nisu učestvovali u ovom projektu. Iz tog razloga, identifikovana je i preporučena treća alternativa u ovom istraživanju s ciljem uključivanja malih verskih zajednica. Ona je bazirana na principima afirmativne akcije, što znači da manje i ranjive grupe moraju biti tretirane drukčije i na proaktivan način, s ciljem afirmacije njihove društvene uključenosti. Ova opcija ne zahteva nikakvu promenu u zakonodavstvu, institucionalni preduslovi za njenu primenu su već tu, i ne susreće se sa protivljenjem javnosti s obzirom na činjenicu da ne dovodi u pitanje model konfesionalne nastave koji podržavaju različite i uticajne ininteresne grupe.

Kontekst problema: Isključenost malih verskih zajednica

Male verske zajednice u BiH susreću se sa različitim oblicima socijalne isključenosti, prvenstveno zbog malog broja vernika, i različitih oblika stereotipa kojima su izložene od strane tri dominantne konfesije. Predstavnici protestantskih zajednica i njihovi vernici, intervjuisani za vreme ovog istraživanja, potpuno su svesni svoje isključenosti - oni nisu članovi Među-religijskog vijeća u BiH, mediji retko izveštavaju o njihovim aktivnostima, a kada to čine, rade to površno i neprofesionalno.

Dominantne zajednice uživaju posebnu zaštitu od države jer od nje dobijaju finansijsku podršku

Adventistička crkva, Sarajevo

(plate za veroučitelje, osiguranje itd.), i opterećene su negativnim predstavama o protestantskim zajednicama, uglavnom iz istorijskih razloga i činjenice da se ove baziraju na individualnom, ličnom izboru (Cvitković, 2006: 55, 59). Male verske zajednice su sa jedne strane nevidljive za sistem a sa druge izložene različitim stereotipnim oblicima razmišljanja i ponašanja.

“Što se tiče osjećaja odbačenosti problem nemaju samo djeca, nego i roditelji, ali to su stvari koje moramo prihvatiti i s njima živjeti. Sigurno ste čitali u Novom Zavjetu (ili gledali film) da je Isus ljudima činio samo dobro, liječio ih i hranio, a opet su ga progonili i razapeli jer Njegovo učenje nije odgovaralo religioznim vodjama onog vremena. Tako da će odbačenost ili neka vrsta progonstva uvijek biti prisutna u većoj ili manjoj mjeri, pogotovo u Bosni gdje se vjera poistovjećuje sa nacijom...”

Pastor Aleksandar Trajkovski, Baptistička crkva Novi Travnik

Versko-obrazovna politika u državnom školama sistematski isključuje ove zajednice. Prema izveštaju Američkog biroa za demokratiju, ljudska prava i rad (USA Bureau of Democracy, Human Rights and Labor), škole organizuju versku nastavu za manjinske zajednice samo ako “dovoljan” broj učenika pohađa određenu školu (15 u Federaciji i 20 u Republici Srpskoj). Male verske zajednice isključene su od samog početka, s obzirom na činjenicu da imaju mali broj pripadnika koji žive “rasuto” po BiH. Kao što je, takođe, potvrđeno u ovom istraživanju, male zajednice nisu uključene u process konceptualizacije i prakticanja verske nastave, ne mogu da utiču na načine na koji su predstavljene u udžbenicima tri dominantne konfesije, i njihova isključenost obuhvata i druge sfere njihovog života. Tako npr. u udžbeniku za pravoslavnu veronauku, neke protestantske zajednice (Adventisti, Pentakostanci) prikazane su kao destruktivne sekte i stavljene u isti kontekst sa satanistima i sličnim grupama.

Kritika policy alternativa

Restriktivnost konfesionalnog modela verske nastave u BiH državnim školama

Uvođenje konfesionalne verske nastave za tri dominantne konfesije u državnim školama pravdano je argumentacijom da ove religijske tradicije imaju duboke korene u BiH kulturnom nasleđu, i da će bez verske nastave deca biti lišena svog kulturnog nasleđa i nesposobna da

razviju vlastiti kulturni identitet. Takođe, isticalo se da konfesionalna verska nastava poseduje jasan epistemološki i didaktički okvir (Popović Ofstadt, 2006: 99), dok ga drugi pristupi nemaju. Međutim, u okviru ovog pristupa javljaju se različiti problemi kada je reč o ljudskim pravima, kao i etička pitanja o ličnoj autonomiji s obzirom na činjenicu da postoji izražen pritisak od strane nastavnika i vršnjaka u korist pohađanja verske nastave (Popov & Ofstadt, 2006: 78). Manje verske zajednice posebno su ranjive s obzirom na činjenicu da nemaju mogućnost da se zalažu za svoja prava, i njihovi problemi retko privlače pažnju javnosti jer su ove zajednice isključene iz BiH društva.

“Pohađao sam osnovnu školu u Republici Srpskoj, gdje je pravoslavna veronauka obavezna za Srbe. Budući da sam htio da se ispišem sa časova, poslali su me kod direktora koji me je pomalo začuđeno pitao zašto želim da se ispišem sa časova kada sam Srbin. “A, on je subotar””, objasnio mu je sveštenik - vjeroučitelj...”

Pastor Želimir Stanić, Adventistička crkva, Sarajevo

Za vreme ovog istraživanja čula sam različite priče od pripadnika ovih deprivilegovanih zajednica. Pastor iz Baptističke crkve u Novom Travniku ispričao mi je priču o detetu iz njihove zajednice koje pohađa versku nastavu druge konfesije, a potom prerađuje izučavani materijal kod kuće sa roditeljima. Situacija je još komplikovanija u Republici Srpskoj, gde je pravoslavna verska nastava obavezna za srpsku decu. Mnogi protestantski vernici u ovom entitetu su etnički Srbi, i suočavaju se sa različitim problemima kada pokušavaju da ispišu decu sa časova veronauke. Pastor iz Adventističke Crkve u Sarajevu odrastao je u Republici Srpskoj i morao je da pohađa ove časove, dok njegov otac nije uspeo da ga ispiše u četvrtom razredu.

Kultura religija - bez kulture religijski “drugih”

Misija OEBS-a u BiH je 2000. pokrenula projekat uvođenja nekonesionalnog verskog predmeta Kultura religija u srednjim školama. Predmet se trenutno izvodi u eksperimentalnoj fazi u Republici Srpskoj, i uveden je u nekim kantonima Federacije BiH. Projekat je izazvao različite kon-

¹ Pogrdan izraz za Adventiste na ovom području jer poštuju sabat - subotu.

traverze, a zagovornici konfesionalne veronauke, posebno iz Katoličke crkve, tvrdili su da novi predmet promoviše religijski relativizam, sinkretizam, unitarizam, i da je deo marksističkog pristupa religiji (OSCE, 2007: 5-6).

Kada je reč o malim verskim zajednicama, na prvi pogled čini se da će novi predmet omogućiti njihovu inkluziju, budući da će deca iz ovih zajednica pohađati nastavu sa decom iz drugih konfesija. Dalje, predmet je koncipiran u okviru Toledo vodećih načela o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama, gde stoji: "...važno je dopustiti što većem broju vjerskih zajednica da se izraze i da se tretiraju uz dužno poštovanje... Ne smije se zaboraviti da je većina dobro afirmiranih vjera počela kao mala i nekonvencionalna i da ih je društvo uveliko odbacivalo" (OSCE/ODIHR, 2007: 51). Međutim, predstavnici protestantskih zajednica nisu pozvani da učestvuju u procesu konceptualizacije novog predmeta, iako se u principima po kojima je predmet oblikovan navodi da će on razviti senzibilitet i otvorenost prema različitim oblicima verovanja i religijskom pluralizmu. Finalizacija subjekta na kraju vodi do podučavanja o verovanjima i verskoj praksi svih glavnih konfesija prisutnih u BiH (hrišćanstva - katoličanstva i pravoslavlja, islama i judaizma (OSCE, 2007: 4) i marginalizaciji manjih, netradicionalnih verovanja. S tim u vezi, neophodno je prepoznati drukčije alternative da bi se priznale ove zajednice, omogućiti njihovu inkluziju i participaciju u obrazovnom sistemu u državnim školama i društvu.

Afirmativni pristup: državno doniranje verske nastave za religijske manjine u njihovim zajednicama

Treća alternativa, prepoznata u ovoj studiji kao uspešna, bazira se na principima afirmativne akcije (ili pozitivne diskriminacije), gde se ističe da se manje i ranjive društvene grupe moraju tretirati drukčije od ostalih da bi se zaštitila njihova prava, zaustavila diskriminacija i podstakla njihova uključenost u demokratsko društvo. Tako npr. u Velikoj Britaniji država je pokrenula program doniranja škola religijskih manjina. Ova politika pokrenuta je sa ciljem ostvarivanja načela pravednosti, dobrih odnosa u zajednici i uključivanja ovih grupa u društvo (Jackson, 2006: 41).

U ovoj opciji radi se o tzv. slaboj pozitivnoj diskriminaciji (*weak positive discrimination*), jer ne dolazi do diskriminacije većinskih zajednica koje će nastaviti sa praksom konfesionalne verske nastave u državnim školama.

Manje verske zajednice u BiH će organizovati versku nastavu u svojim zajednicama, što će biti priznato od strane prosvetnih organa i škola, kao integralni deo konfesionalne verske nastave u državnim školama. Što znači da će učenici donositi pisane izveštaje iz svojih zajednica o verskoj nastavi u škole, koji će se prihvatiti. Prosvetni organi će pomoći u štampanju udžbenika za versku nastavu, i obezbediti plate za nastavnike.

Ovaj pristup najpreporučljiviji je iz više razloga. Ostvarljiv je u kratkom vremenskom periodu, ohrabruje uključenost deprivilegovanih grupa u obrazovni sistem, ne zahteva značajne dodatne troškove ni promenu zakonskih procedura, a institucionalni kapaciteti za njegovu primenu već postoje. Ovaj pristup, takođe, ne nailazi na protivljenje javnosti s obzirom na činjenicu da će većinske konfesije nastaviti da organizuju svoju versku nastavu u državnim školama. On je, takođe, u skladu sa stavovima mnogih protestantskih zvaničnika i vernika koji ističu da se religijsko znanje i iskustvo ne može steći u školi, već samo u porodici i verskoj zajednici. Prihvatanje ove opcije omogućava jednak tretman učenika iz manjinskih zajednica, i oni će biti podstaknuti da razmenjuju znanje i religijsko iskustvo sa drugima. Nastavnici iz ovih zajednica će biti podstaknuti da komuniciraju sa kolegama iz drugih verskih zajednica, da razmenjuju znanja i učestvuju u među-religijskom

"Nastavni planovi i programi trebaju uzeti u obzir i različite lokalne manifestacije vjerskih i sekularnih pluraliteta koji se mogu naći u školama i zajednicama koje opslužuju. Ovakva uvažavanja mogu biti od koristi prilikom razmatranja problema učenika, roditelja i drugih zainteresiranih strana u obrazovanju, sa posebnim osvrtom na nepristrano i uravnoteženo obuhvatanje različitih religija i filozofija. Negativni uticaj na samopouzdanje i osjećaj pripadnosti učesnika koji se osjećaju isključenim je dobro dokumentiran. Za roditelje koji smatraju da njihova (vjerska) uvjerenja nisu ispoštovana u školama i školskom nastavnom planu i programu manja je mogućnost da će imati osjećaj angažiranosti u podučavanju koje se odvija u školama koje pohađaju njihova djeca..."

Toledo: Vodeća načela..., str. 40

Proslava Večere Gospodnje i dečji program u nedavno otvorenom molitvenom domu Adventističke Crkve u Gradiški

Evangeoska crkva Koševsko brdo, Sarajevo

Zlatiborka Popov-Momčinović

je rođena u Vršcu, 13.10.1975. Studij sociologije je završila na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Radila je u nevladinom sektoru i lokalnim medijima, a od 2004. kao asistent na Filozofskom fakultetu Istočno Sarajevo, gde je i magistrirala sa temom *Politička kultura u periodu tranzicije*. Objavila je više članaka iz oblasti sociologije politike i sociologije religije, kao i u koautorstvu knjigu *Religijska tolerancija u Bosni i Hercegovini* (sa dr. Dragoljubom Krnetom). Oblasti njenog naučnog i istraživačkog interesovanja su demokratija i politička kultura, političke ideologije, religija i politika, protestantizam.

dijalogu. Na taj način biće opskrbljene dodatnim mogućnostima da se predstave drugima i razbiju začarani krug stereotipa i isključenosti malih verskih zajednica iz našeg društva.

Preporuke

Ova opcija je, iz gore navedenih razloga, najpovoljnija za inkluziju malih verskih zajednica u BiH versko-obrazovni sistem. BiH prosvetne institucije, zajedno sa malim verskim zajednicama, biće angažovane u realizaciji ove opcije na principima jednakosti, uzajamnog poštovanja i saradnje. Religijske vrednosti, interesi i specifične potrebe ovih zajednica će na taj način biti društveno prepoznate i poštovane. Deca iz ovih zajednica će na taj način u potpunosti participirati u školskom sistemu i biti više društveno angažovana.

Još specifičnije, neophodno je informisati sve institucije važne za implementaciju ove opcije, i definisati njihove nadležnosti. Verske zajednice će obezbediti nastavnike i definisati plan i program, kao što to već čine tri dominantne konfesije. U prvoj fazi, preporučljivo je započeti ovu opciju sa onim verskim zajednicama koje su joj najprivrženije, uzimajući u obzir da neke od ovih zajednica zagovaraju strogu, potpunu razdvojenost crkve od države. Pretpostavlja se da će posle uspešne pilot implementacije ove opcije, druge verske zajednice biti podstaknute da učestvuju u njoj. Ministarstva obrazovanja će sarađivati u štampanju udžbenika i obezbediti plate za nastavnike. Škole će biti obavezne da prihvate pisane izveštaje iz ovih zajednica i uključe ih u svoju dokumentaciju. Uzimajući u obzir da ova opcija ne zahteva značajna dodatna sredstva, i da je u interesu marginalizovanih grupa, ona je u ovom momentu najpovoljnija. Na kraju, ova opcija će biti značajni deo razvoja našeg društva iz tro-konfesionalnog u verski pluralno društvo, i podstaknuće razvoj drugih politika okrenutih prema manjinskim zajednicama.

Konsultovana literatura

Cvitković, I. (2006). The Relation of „Historically Based“ Religious Communities towards Protestant Communities in Bosnia and Herzegovina. *Protestantism on the Balkans in the Past, Today and the Future*, 51- 61.

Kodelja, Z. & Bassler, T. (2007). *Religija i obrazo-*

vanje u otvorenom društvu. Sarajevo: Open Society Institute

Jackson, R. (2006). *Rethinking Religious Education and Plurality. Issues in Diversity and Pedagogy*. London and New York: Routledge Falmer

Kuburić, Z. (2006). Protestant Family- Between Blessing and Prosperity. *Protestantism on the Balkans in the Past, Today and the Future*, 95-101.

Moe, C. (Ed.). (2008). *Images of the Religious Other: Discourse and Distance in the Western Balkans*. Novi Sad: CEIR in cooperation with the Kotor Network

OSCE/ODIHR (2007). *Toledo: Vodeća načela o podučavanju o religijama i vjerovanjima u državnim školama*. Varšava: ODIHR

OSCE BIH (2007). *Towards Inter-Religious Understanding in Bosnia and Herzegovina: A Status Report on the Pilot Course Culture of Religion*. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, Education Department. Retrieved on December 14, 2008, from <http://www.oscebih.org/documents/9906-eng.pdf>

Popov, Z. & Ofstadt, A. (2006). Religious Education in Bosnia and Herzegovina. In C. Moe and Z. Kuburić (Eds.), *Religion and Pluralism in Education: Comparative Approaches in Western Balkans* (pp. 73- 107). Novi Sad: CEIR in cooperation with the Kotor Network

U.S. Department of State (2006). *Bosnia and Herzegovina; International Religious Freedom Report 2006*. Washington DC: Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. Retrieved on June 5, 2008 from <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71372.htm>

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unapređenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 48 istraživača.

Sva istraživanja su dostupna na www.soros.org.ba.